

УДК 343.1(477)

Т. Г. Фоміна

**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ
КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ПРАВ ОСОБИ**

Розглянуто наукові погляди з питання щодо визначення засобів, які служать гарантіями у кримінальному судочинстві. Досліджено чотири основних підходи до однозначного визначення кримінально-процесуальних гарантій та розглянуто точки зору тих науковців, що виділяють як гарантії не один процесуальний засіб, а їх сукупність. Запропоновано визначення змісту кримінально-процесуальних гарантій прав підозрюваного і обвинуваченого.

Становлення України як незалежної, суверенної, соціальної та правової держави зумовило спрямування державного будівництва в русло формування правових засад охорони та захисту

© Фоміна Т. Г., 2011

прав осіб, що є основною ознакою правової держави. У юридичній літературі питання забезпечення прав особи пов'язують із проблемою гарантій та визначенням певних засобів, які повинні створити у державі надійний механізм захисту прав людини.

Проблеми кримінально-процесуальних гарантій неодноразово були предметом досліджень багатьох вчених, зокрема В. Д. Адаменка, Ю. П. Аленіна, С. А. Альперта, Т. В. Варфоломєєвої, М. В. Вітрука, Ю. М. Грошевого, В. С. Зеленецького, Л. Д. Кокорева, Є. Ф. Куцовой, В. З. Лукашевича, П. А. Лупинської, М. М. Маляренка, Є. Г. Мартинчика, М. М. Михеєнка, Я. О. Мотовіловкера, І. А. Петрухіна, М. М. Полянського, В. М. Савицького, М. С. Строговича, В. П. Шибіка та інших.

Незважаючи на велику кількість наукових публікацій, присвячених питанням, пов'язаних із природою як правових, так і кримінально-процесуальних гарантій, серед вчених не склалось з цього приводу необхідної єдності поглядів. Дискусійними у науковій літературі залишаються питання щодо засобів, які служать гарантіями прав особи у кримінальному судочинстві. Вказані обставини послужили орієнтиром при обранні теми статті, метою якої є визначення змісту кримінально-процесуальних гарантій прав підозрюваного і обвинуваченого.

Проблема розкриття поняття процесуальних гарантій більшістю вчених вирішується за допомогою дослідження окремих процесуальних засобів. Однак з приводу змісту цих засобів у науці кримінального процесу висловлені різні судження.

У радянські часи деякі вчені намагалися охарактеризувати процесуальні гарантії прав особи за допомогою одного засобу. Так, можна виділити чотири основні підходи до однозначного визначення кримінально-процесуальних гарантій.

1. Як гарантії визначають лише норми кримінально-процесуального права (Д. С. Карев [1, с. 20]). Вважаємо, що таку позицію можна прийняти з деякими уточненнями, адже не всі кримінально-процесуальні норми є гарантіями прав і свобод особи. У кримінальному судочинстві існують норми права, які визначають порядок діяльності учасників провадження в кримінальних справах: посадових осіб, захисників, потерпілих, свідків та ін. Норми процесуального права також встановлюють процедуру виконання процесуальних дій, їх послідовність, особливості, які визначаються специфікою відповідної стадії, та ін. Тому схилиємося до думки, що норми права можуть виступати гарантіями у випадку, коли вони містять у собі засоби, за допомогою яких досягається реалізація прав особи та їх захист у разі порушення.

2. Прихильники другої точки зору ототожнюють гарантії з кримінально-процесуальною діяльністю (Л. А. Кротова [2, с. 13])

або з процесуальними обов'язками посадових осіб та органів, які здійснюють кримінальне судочинство (М. А. Чельцов [3, с. 18–19]).

Слід погодитися із С. О. Александровим, який вважає, що значення дій суб'єктів прав та обов'язків дуже велике. За допомогою діяльності виконуються вказівки, зазначені в нормах права. Проте вона – вторинна, суб'єктивна [4, с. 8]. У зв'язку з цим вважаємо, що не лише кримінально-процесуальна діяльність виконує роль процесуальних гарантій. Сама діяльність не може служити гарантією реалізації прав людини, тому що важливим є визначений законом порядок її здійснення та кінцевий результат. Як гарантії можуть розглядатися обов'язки посадових осіб щодо забезпечення прав осіб, але не їх діяльність взагалі.

Правильною, на наш погляд, є позиція П. Є. Кондратова, який чітко відмежував гарантії від норм права та кримінально-процесуальної діяльності, зазначивши, що від кримінально-процесуальних гарантій слід відрізнити правові форми їх закріплення (статті законодавства), засоби та способи реалізації (діяльність учасників процесу, які реалізують свої права, виконують обов'язки, дотримуються процесуальної форми, застосовують санкції) та суб'єктів реалізації гарантій (громадяни, посадові особи) [5, с. 72].

3. Деякі вчені як процесуальні гарантії виділяють права учасників судочинства [6, с. 16–18]. Дійсно, можна погодитися із такою позицією, адже іноді кримінально-процесуальними гарантіями осіб служать їх права. Проти такого підходу заперечує Є. Г. Мартинчик, зазначаючи, що наявність прав у обвинуваченого ще нічого не гарантує, тому що саме суб'єктивні права поряд із інтересами є об'єктами гарантій [7, с. 92].

4. Про однозначне поняття кримінально-процесуальних гарантій стверджує В. А. Стремовський, який вважає, що системою гарантій виступає процесуальна форма кримінального судочинства [8, с.125]. Така позиція не є однозначною. Дійсно, кримінально-процесуальний закон, встановлюючи форму та порядок усієї кримінально-процесуальної діяльності, створює юридично визначений, обов'язковий режим провадження у кримінальній справі, у тому числі містить і конкретні засоби забезпечення прав громадян. Можемо говорити про те, що процесуальна форма – це широке, об'ємне поняття, і що система гарантій прав є її складовою, але ототожнювати ці поняття буде не зовсім правильно.

З цього приводу Є. Г. Мартинчик підкреслює, що кримінальний процес, процесуальна форма виступають універсальною гарантією правосуддя, прав та законних інтересів учасників кримінального процесу. Однак дане положення не розкриває того,

що у кримінальному процесі закріплена та реалізується система юридичних гарантій прав та законних інтересів особи [9, с. 28].

Проаналізувавши погляди вчених щодо визначення змісту кримінально-процесуальних гарантій, можна зазначити, що більшістю науковців як гарантії розглядається не один процесуальний засіб, а їх сукупність.

С. О. Александров як гарантії інтересів особи виділяє норми, які закріплюють права та обов'язки суб'єктів процесу, та діяльність, яка базується на них [10, с. 6].

В. З. Лукашевич у систему кримінально-процесуальних засобів, які виступають гарантіями прав особи, включає: 1) закріплені у законі обов'язки органу дізнання, слідчого, прокурора та суду, які спрямовані на охорону законних інтересів особи, а також на роз'яснення та забезпечення реального здійснення особою своїх прав; 2) закріплені у законі засоби, які дають можливість досягати відновлення порушених прав і законних інтересів особи та ставити питання про відповідальність посадових осіб; 3) діяльність захисника [11, с. 3].

Е. Ф. Куцова не підтримує позицію ані С. О. Александрова, ані В. З. Лукашевича і вважає необґрунтованим ототожнення кримінально-процесуальних гарантій з діяльністю (суду, прокурора, осіб, які провадять розслідування, а також захисника) із забезпечення прав та інтересів особи. [12, с. 12]. Вказуючи на те, що кримінально-процесуальними гарантіями прав та законних інтересів особи є численні та різноманітні за змістом засоби, Е. Ф. Куцова розглядає як такі сукупність прав та кореспондуючих їм обов'язків суду, прокурора, слідчого [12, с. 8].

Як зазначають О. В. Волколуп та Ю. Б. Чупіакін, кримінально-процесуальні гарантії – це сукупність нормативно закріплених у кримінально-процесуальному законі суб'єктивних прав та обов'язків учасників кримінального судочинства, а також процесуальна форма (підстави, порядок, умови) їх реалізації та виконання [13, с. 25].

Найбільш широко зміст процесуальних гарантій розкриває А. М. Лобойко. На думку вченого, систему кримінально-процесуальних гарантій становлять: 1) достатній ступінь урегульованості кримінально-процесуальної діяльності; 2) кримінально-процесуальна форма; 3) принципи кримінального процесу; 4) процесуальний статус учасників кримінального процесу; 5) можливість застосування заходів кримінально-процесуального примусу (запобіжних та інших заходів); 6) судовий контроль; 7) прокурорський нагляд; 8) відомчий контроль; 9) обґрунтування процесуальних рішень і ускладнений порядок прийняття деяких із них (про обшук житла та іншого володіння особи, про взяття особи під варту тощо); 10) право на оскарження дій і

рішень органів і посадових осіб, які ведуть процес; 11) юридична відповідальність [14, с. 20].

Розглядаючи гарантії прав підозрюваного і обвинуваченого, Ю. П. Янович відносить до них: 1) процесуальні права підозрюваного і обвинуваченого, які виступають гарантіями стосовно інших їх прав; 2) обов'язки слідчого, особи, яка провадить дізнання, прокурора з роз'яснення та забезпечення прав указаних учасників процесу; 3) права захисника та законного представника підозрюваного та обвинуваченого; 4) права та обов'язки прокурора, який здійснює нагляд за розслідуванням; 5) контроль суду за дотриманням прав та законних інтересів підозрюваного і обвинуваченого [15, с. 9–10].

Деякі науковці тлумачать кримінально-процесуальні гарантії в широкому сенсі та як такі розглядають весь кримінальний процес як галузь права і як діяльність суб'єктів кримінально-процесуальних відносин, а також процесуальну форму, що забезпечує цю діяльність [16, с. 61].

Проаналізувавши наукові підходи щодо визначення змісту кримінально-процесуальних гарантій прав осіб, залучених до кримінального судочинства, як гарантії прав підозрюваного і обвинуваченого пропонуємо розглядати:

- 1) права підозрюваного і обвинуваченого, які можуть виступати в якості гарантіями інших їхніх прав;
- 2) права і обов'язки захисника та законного представника, які діють в інтересах підозрюваного і обвинуваченого;
- 3) обов'язки слідчого, особи, яка провадить дізнання, прокурора із забезпечення прав підозрюваного і обвинуваченого;
- 4) відомчий процесуальний контроль;
- 5) прокурорський нагляд за додержанням прав підозрюваного і обвинуваченого на досудовому розслідуванні;
- 6) судовий контроль за процесуальними діями та рішеннями органу дізнання, слідчого, прокурора, якими обмежуються права підозрюваного і обвинуваченого.

Зміст наведених засобів забезпечення прав осіб, залучених до кримінального судочинства, може стати предметом вивчення у подальших дослідженнях.

Список літератури: 1. Советский уголовный процесс / под ред. проф. Д. С. Карева. – М. : Высш. шк., 1968. – 552 с. 2. Кротова Л. А. Процессуальные гарантии достижения задач уголовного судопроизводства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; судостроительство; прокурорский надзор; криминалистика» / Л. А. Кротова. – Казань, 1982. – 16 с. 3. Уголовный процесс / под ред. проф. М. А. Чельцова. – М. : Юрид. лит., 1969. – 464 с. 4. Александров С. А. Правовые гарантии возмещения ущерба в уголовном процессе : [учеб. пособие] / С. А. Александров. – Горький : Горьк. высш. шк. МВД СССР. – 1976. – 124 с. 5. Кондратов П. Е. Гарантии интересов обвиняемого как фактор, определяющий формирование и осуществление советской уголов-

ной политики / П. Е. Кондратов // Гарантии прав личности в социалистическом уголовном процессе : межвуз. темат. сб. / под ред. Я. О. Мотовилова. – Ярославль, 1981. – С. 64–72. **6.** Советский уголовный процесс. Часть общая : [учеб. пособие]. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1968. – 158 с. **7.** Мартынич Е. Г. Субъективные права обвиняемого и их процессуальные гарантии / Е. Г. Мартынич // Советское государство и право. – 1976. – № 7. – С. 87–93. **8.** Стрёмовский В. А. Участники предварительного следствия в советском уголовном процессе / В. А. Стрёмовский. – Ростов на/Д: Изд-во Ростов. ун-та, 1966. – 260 с. **9.** Мартынич Е. Г. Охрана прав и законных интересов личности в уголовном судопроизводстве / Мартынич Е. Г., Радьков В. П., Юрченко В. Е. – Кишинев : Штиинца, 1982. – 188 с. **10.** Александров С. А. Правовые гарантии интересов гражданского истца и ответчика в уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. № 715 «Уголовное право и уголовный процесс» / С. А. Александров. – Свердловск, 1968. – 19 с. **11.** Лукашевич В. З. Гарантии прав обвиняемого в стадиях предварительного расследования и предания суду : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / В. З. Лукашевич. – Л., 1967. – 32 с. **12.** Куцова Э. Ф. Гарантии прав личности в советском уголовном процессе / Э. Ф. Куцова. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1972. – 114 с. **13.** Волколуп О. В. Гарантии прав участников уголовного судопроизводства Российской Федерации : [учеб. пособие] [Электронный ресурс] / О. В. Волколуп, Ю. Б. Чупилкин. – Краснодар : Кубан. гос. ун-т, 2005. – 160 с. – Режим доступа: <http://www.kalinovsky-k.narod.ru/b/volokup/index.htm>. – Назва з екрана. **14.** Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право : [курс лекцій] / Л. М. Лобойко. – К. : Істина, 2008. – 488 с. **15.** Янович Ю. П. Проблемы совершенствования процессуального статуса подозреваемого и обвиняемого : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Янович Юрий Павлович. – Х., 1992. – 222 с. **16.** Никоненко М. Я. Поняття, види і зміст кримінально-процесуальних гарантій / М. Я. Никоненко // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2001. – № 1. – С. 59–68.

Надійшла до редколегії 18.10.2010

Рассмотрены научные взгляды относительно определения средств, которые служат гарантиями в уголовном судопроизводстве. Исследовано четыре основных подхода к однозначному определению уголовно-процессуальных гарантий и рассмотрены точки зрения тех ученых, которые выделяют в качестве гарантий не одно процессуальное средство, а их совокупность. Предложено определение содержания уголовно-процессуальных гарантий прав подозреваемого и обвиняемого.

Scientific views about the issue of defining features that are guaranteed in criminal proceedings are considered. The four basic approaches about the definition of criminal procedural guarantees are studied. Some views of those scientists who emit not only one procedural mean as guarantees, but their totality are considered. The definition of criminal procedural guarantees' contents of suspected and the accused rights is offered.